

---

dering vormt) op dat consequenties voor families en plaatselijke gemeenschappen minder aandacht krijgen dan de kerkordelijke en theologische discussies. Die gingen als het ware een eigen leven leiden. Ze leverden zo het model voor wat na 1944 nog komen ging, met de afscheiding van de buiten-verbanders (nadien Nederlands Gereformeerden Kerken) in 1967 als culminatiepunt.

De auteurs verhalen tot in detail tot welke hoogten de stafleden aan de Broederweg de onderlinge psychologische druk lieten oplopen. Voor de buitenwacht had dat, zoals gezegd, geen consequenties. Die kon de geschillen gevoelig negeren. Scherpe kritiek en bittere verwijten kwamen in de jaren vijftig en zestig van binnenuit, van naaste collega's en bekenden. Ds. Wopke de Boer, die Schilder in Den Haag in datzelfde jaar 1944 nog de acte van Wederkeer en Afscheiding had horen voorlezen, noemde dat op zijn oude dag in 2002 een geestelijk klimaat 'van elkaar de maat nemen'. Een verrassende uitkomst van het onderzoek voor *Domineesfabriek* is dat deze adat blijkbaar niet werd ingegeven door animositeit maar door idealisme. Berkelaar en Harinck benadrukken terecht dat de door K. Schilder geleide reformatorische beweging van de jaren dertig de geestelijke grondslag vormde voor wat later de TUK zou worden. Die beweging krijgt bij L. de Jong vooral aandacht in de Nederlandse zomer van 1940. Het was hét moment dat de gaven en scherpste van pen van 'ks' in *De Reformatie* optimaal tot hun recht kwamen, en hij kortstondig uitgroeide tot een figuur van nationale importantie. Schilder behoorde op dat moment tot de weinigen die zonder mitsen en maren durfden te schrijven dat tegen wet en geweten indruisende bevelen door overheidsambtenaren geweigerd dienden te worden.

Hoezeer deze verzetshouding inspireerde blijkt uit in het boek genoemde voorbeelden als van lector klassieke talen J. Dam en anderen. Zó wilde de vrijgemaakte gereformeerde opleiding blijkbaar ook na de bezetting blijven functioneren: scherp, dapper, consequenties trekkend, compromisloos. En aldus tot heil des volks. Een principiële houding werd als gezonder voor de mens beschouwd dan het compromis. In de polemiek kwam kortom veel liefde mee. Een toon die ook onderling werd gebruikt, en waar de nadrukkelijkheid waarmee eerdere coryfeeën als H.J. Schilder, J. Kamphuis en D.K. Wielenga op hun tekortkomingen gewe-

zen worden in *Domineesfabriek* nog een echo van lijkt te vormen. De paradox (om een door Schilder graag gebezigde uitdrukking te gebruiken) was dat het effect van polemiek in de stijl van ks in bevrijd Nederland het omgekeerde leek van dat in 1940. Waar Schilders antwoord op de Duitse inval deel werd van de nationale geschiedenis, verloor diezelfde argumentatiestijl bij terugkeer naar een democratie al snel elke relevantie voor iedereen die niet tot de vrijgemaakte Gereformeerde Kerken behoorde. Harinck en Berkelaar demonstreren aan de hand van menig voorbeeld dat de buitenwereld de aan de Broederweg ontwikkelde vaardigheden maar al te goed kon gebruiken. De hoekige argumentatiestijl, die Harinck en Berkelaar haarfijn uit de doeken doen, had zeker ook constructieve kanten. Aanleg voor organisatie en een gestaald vermogen om ruzies te verduren hoorden daar allebei bij. Maar zeker ook een hoog niveau van competentie, bijgebracht door bekwame docenten als J.P. Lettinga. Anders dan vaak aangenomen, vormde de 'Domineesfabriek' in dat opzicht geen enclave – het daar ontwikkelde talent kon desgewenst ook elders terecht. Het voortgaande zoeken naar de eigen identiteit, waar dit boek mee besluit, kan dan ook worden samengevat als een streven om de aansluiting aan de samenleving te hervinden. Niet om daarin op te gaan (de gevreesde assimilatie), maar om er een principiële en constructieve bijdrage aan te leveren. Zoals in 1940, maar dan niet met een misdadige dictatuur maar met secularisme en democratie als voornaamste achtergrondkaders. –

¶ Erik A. de Boer, *De schele dominee. De Open Brief van 1966 en kerkelijke tucht in de Vrijgemaakte kerken*. De Vuurbaak, Barneveld 2016, 257 pp. ISBN: 978 90 5560 522 4. €22,50

¶ Rolf van der Woude

Bij de roerige jaren zestig denkt menig Nederlander aan hippies, provo's, studentenprotesten, de doorbraak van het consumentisme en dergelijke zaken. In de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt waren echter heel andere dingen aan de orde. De al veel langer sluimerende interne tegenstellingen kwamen namelijk in die jaren tot een uitbarsting. Een scheuring bleek niet te vermijden. Drs. Roel Brands, predikant van de gecombineerde gemeente Oegstgeest en Valkenburg had de twijfelachtige eer